

Pokomunistinių visuomenių politinių-partinių sistemų evoliucija strateginės analizės požiūriu

Kęstutis Šerpetis

Klaipėdos universitetas

Klaipėda University

kestutis.serpetis@ku.lt

Santrauka. Auganti politinės sistemos elementų įvairovės aktualizacija ir jų autonominės politinės saviraiškos bei interesų deklaravimas ekonomikos ir politikos atžvilgiais problematizuoja valstybės institutų prerogatyvumą ilgalaikių visuomenės interesų ir lūkesčių perspektyvose. Gavusių valdžią partijų koalicijos orientuojasi į laikinus ir dalinius sprendimus bei jų vykdymo atidėliojimą. Pilietinės visuomenės struktūrų institucionalizacija ir tradicinių partijų kartelizacija plečia ir kokybiškai renovuoja valstybės ir bendruomenės atsparumo potencialą gilėjančios tarptautinės tarpusavio priklausomybės kontekste. Straipsnyje apžvelgiama koalicinės politikos Vakarų Europos šalyse ir Vidurio ir Rytų Europos regione įtaka partinių sistemų evoliucijai. Demokratinio institucinio ir konstitucinio dizaino ypatybės sąlygoja skirtingų šalių partinių sistemų fragmentacijos ir pluralizacijos bei integracijos galimybių plėtrą ir realizaciją. Šiame kontekste bandoma išryškinti Lietuvos politinių institucijų poveikį partinės sistemos formavimui siekiant stabilios koalicinės politikos tarp įvairios pakraipos politinių junginių ir visuomeninių organizacijų vienybės.

Reikšminiai žodžiai: blokas, elitas, demokratija, fragmentacija, integracija, kartelizacija, koalicija, partinė sistema, pusiau prezidentinė sistema, režimas.

The Evolution of Political Party Systems in Post-communist Societies from the Perspective of Strategic Analysis

Abstract. The article is devoted to the evolution of party systems and coalition politics in Western Europe and Central and Eastern Europe. The main features of institutional and constitutional design are highlighted as the necessary conditions for the democratic development of post-communist party systems. In Lithuanian political party system, a political institutions as a mediator of the relations between the state and society play an important role.

Keywords: bloc, elite, democracy, fragmentation, integration, cartelization, coalition, party system, semi-presidential system, regime.

Įvadas

Šiuolaikiniame pasaulyje klostantis sisteminiam neapibrėžtumui ir valdomo chaoso situacijai, aibės įvykių ir procesų neužbaigtumas ir neatskirtumas nuo visuminių politinių ir socialinių kontekstų, jų teorinės ir konceptualios artikuliacijos ir racionalizacijos poreikis suponuoja metodologinės strateginės analizės išsilimą.

Received: 12/06/2025. **Accepted:** 12/08/2025.

Copyright © 2025 Kęstutis Šerpetis. Published by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Strateginė analizė paprastai siejama su verslo veikla, nes traktuoja reiškinių sąveikas per ekonominę rinkos savireguliaciją. Politinės partijos elgiasi kaip politinės rinkos dalyviai, nes politinė sistema – tai ekonominės rinkos porušis, tik sudėtingesnis. Bet ir čia vyksta specifiniai prekių ir paslaugų mainai. Sprendimų priėmimas ir visuomenės išsirinkimai (pavyzdžiui, rinkimai, referendumai) suprantami kaip politinio žaidimo situacija. Toks žaidimas turi specifines taisykles, aprašytas Konstitucijoje, Rinkimų įstatyme ir kt. Pagrindiniai šio politinio žaidimo dalyviai – rinkėjai, politikai ir politinės partijos, kurios siekia valdžios, o balsavimas yra balsų mainai į politinę naudą. Politinio žaidimo pabaiga reiškiasi politinių institutų (teisinių ir administracinių) formos nustatymu.

Taip realizuojama strateginės analizės išvalga politinių procesų tyrime. Metodologiškai čia susitapatina ekonomikos ir politikos procesų vienybė ir jų tarpusavio papildomumas. Svarbu pažymėti šios sąveikos dialektiškumą: jei politika diktuoja ekonomikai, iškyla alternatyvos – ar tai daroma nacionalinio saugumo labui, ar norima pajungti visuomenės resursus valdžiai išlaikyti. Ekonomikai (verslui, gamybai) ėmus varžyti politikos autonomiją, susiduriame su augančia išorine ir vidine priklausomybe (pavyzdžiui, Europos Sąjungos nuo Kinijos, Rusijos ir pan.). Tuomet visos bendrijos ir visuomenės saugumas gali tapti dalinių, privačių interesų grupių įkaitu. Verslo diktuojama politika virsta politiniu pragmatizmu. Kaip nacionalinei valstybei išvengti šių ambivalentinių iššūkių per: a) izoliaciją; b) neutralitetą; c) tarpusavio priklausomybę ir papildomumą, pavyzdžiui, stebimą Europos Sąjungos politikoje; d) ekspansiją frontiro plėtros pagrindu.

Strateginės analizės metodologinė svarba kyla pirmiausia iš nacionalinės politikos vyksmo, jos standartų ir normų neatitikties išorinės ir tarptautinės politikos dinamizmui ir struktūrinėms perturbacijoms. Juolab kad šiuolaikinių potencialių ir aktualių įtampų ir konfliktų fone komplikuojasi ir visos tarptautinio saugumo sistemos patikimumas. O kuo labiau išvystyta sudėtinga nacionalinė politinė sistema, tuo mažiau ji motyvuota keistis izomorfiškai išorinės tarptautinės aplinkos transformacijoms. Todėl planuojant įprastinę užsienio politiką ieškoma strateginių sprendimų, keičiančių arba neutralizuojančių tų išorinių sąlygų, iššūkių ir poveikių efektyvumą.

Modernios globalinės tarpusavio priklausomybės epochos sąlygomis tai reikalauja ne mažiau veiksmingos politinio proceso racionalizacijos, kuri neišvengiamai kertasi su įvairiapusiškos opozicijos, jaučiančios grėsmę savo legitimumui, atmetimo reakcijomis. O kaip žinoma, esmingu kiekvienos organizuotos struktūros principu laikomas jos legitimumas, suponuojamas jos pripažinimo, įteisinimo ir apskritai kitų veikėjų-aktorių veiklos teisėtumo.¹

Ryškančios šiuolaikinių politinių partijų orientacijos demonstruoja jų perėjimą nuo elitinių sąlyginių struktūrų prie masinių partijų kaip industrinės visuomenės tapsmo išdavą. Socialinės diferenciacijos ir elektorato pasirinkimų dispersyvumas skatina masines partijas plėsti savo programines preferencijas ir vis dažniau apeliuoti ne į dalinį, o į bendrąjį nacijos interesą. Tokia valstybės aparatų ir politinių partijų funkcinė sąšauka, anot R. Katzo ir P. Mairo, tampa vadinamuoju kartelinių partijų atsiradimo šaltiniu.²

Visa apimančių (angl. *catch-all-parties*) partijų politikos plėtra aiškintina: 1) socialinių barjerų tarp visuomenės grupių erozija; 2) gerovės interesų dominavimo unifikacija dalinių interesų atžvilgiu; 3) žiniasklaidos pažanga, plečiančia galimybes kreiptis į visus galimus rinkėjus tiesiogiai. Tai, žinoma, nepakeičia dalinių interesų atstovavimo, bet didina interesų kompromisų erdvę ir pliuralizuoja demokratijos procesą.

Taigi partijų koalicijos, besivadovaujančios vadinamaisiais *catch-all* organizaciniais principais, orientuojasi ne tik į atskiros socialinės grupės, sluoksnio, klasės ar net visos pilietinės bendrijos interesų gynimą, bet ir sugeba aprėpti valstybinių interesų ratą. Juolab kad toks organizacinis ir vertybinis lankstumas atveria ar praplečia valstybinio partijų finansavimo galimybes, suartina partijų interesus su valstybės politika, gilina ir struktūruoja koalicijų turinį.

¹ Katz, R.; Mair, P. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1995, Volume 1, Issue 1, p. 5–28.

² *Ibidem*, p. 21.

Kita vertus, nurodytos politinio-partinio proceso ypatybės keičia ir pačios rinkiminės konkurencijos pobūdį. Laikinių koalicijų nestabilumas skatina sutartinių blokų, vadovaujamų ryškių lyderių, klostymosi tendenciją. Jos realizavimo sėkmė daug priklauso nuo globalizacijos ir demokratizacijos poveikio valstybei, virstančiai atvira visuomene, taip pat nuo augančio partinių blokų (kaip kartelinių partijų pagrindo) gebėjimų ir politinės valios nukreipti, orientuoti ir daryti įtaką. Griebiamasi manipuluoti ne tik elektorato nuotaikomis, bet ir valstybinėmis struktūromis bei institutais, koreguojant jų veiklos, funkcijų ir interesų turinius, komunikacijas, išėgas ir išdavas.

Tai suartina partijų ir administracinės sistemos interesus dėl valstybinių postų paskirstymo, lyderių ir profesionalių politikų tarpusavio konkurencijos ribojimą. R. Katzas ir P. Mairas pažymi:

jie daro tai, pripažindami, kad turi bendrą interesą su konkurentais dėl kolektyvinio organizacinio išgyvenimo ir kai kuriais atvejais net riboja stimulus varžyboms, keičiant juos pozityviu stimulu nekonkuruoti.³

Valstybinis partijų finansavimas bei informacinių technologijų pažanga taip pat leidžia partijoms ne tik profesionalizuotis ir centralizuotis, bet ir didina tiesioginių kontaktų tarp lyderių ir rinkėjų dažnumą. Todėl auga ir vietinių partinių organizacijų autonomija.

Partijų kartelizacija modifikuoja ir paties demokratinio režimo funkcionavimą, nes jų skaičiaus didėjimas stabilizuojasi, auga partijų vadovybių preliminarinių susitarimų dėl valstybinių postų dinamika ir jos legitimacija. Šiuo pagrindu konstatuojama, kad formuojasi savotiška valdančiųjų ir opozicinių partijų „amalgamacija“: neperžengdamos kartelinio organizacinio modelio ribų visos partijos daugiau ar mažiau dalyvauja valdžioje. Tai ypač būdinga partijų programų supanašėjimui, orientuotam į demokratinės politikos stabilizaciją, o ne į permainas, t. y. demokratija iš tikslo virsta priemone.

Atitinkamai bet kurios organizacijos atsiradimas ir legali saviraiška tiesiogiai lemia bazinių socialinės bendrijos (tarptautinės bendruomenės) normų, taisyklių, elgsenos ir veikimo viešojoje sferoje standartų, rekomendacijų ir sąlygų koordinavimą. Atsižvelgiant į globalizacijos sklaidos ir difuzijos į regioninių ir tautinių politinių bendrijų egzistenciją ir funkcionavimo tempą, neišvengiamai auga skirtys tarp išorės reikalavimų ir sudėtingų organizacinių struktūrų galimybių ar gebėjimų adaptuotis ir keistis. Nūdien, persipinant valstybių – socialinių-politinių vienetų – vidaus ir užsienio politikoms, efektyvesniu sprendimu gali tapti pakeisti aplinką, o ne savo padėtį joje.⁴

Aktualiausiai šis imperatyvas reiškiasi politinių sprendimų sferoje, kurioje savitarpiskai persikryžiuojančios sąveikos ir procesai sudaro sudėtingų hierarchinių santykių ir įtampų laukus. Apskritai šie savo raiškų įvairovėje virsta strateginės kultūros pagrindu. Vienomis svarbiausių modernios strateginės kultūros misijų laikytinos: a) strategijų parengimo institutų formavimas; b) lyderių, gebančių strategiškai mąstyti ir veikti, mokymas ir lavinimas.⁵

Kaip ir kiekviena funkcionuojanti politinės sistemos dalis, valdžių institucionalizacija nėra vienaliniškas ir vienakryptis procesas, kadangi sisteminio perėjimo situacijoje atsiranda ir aktualizuojasi alternatyvaus ir net priešingo vystymosi vektoriai. Antiinstitucinės tendencijos reiškiasi valdžios elitų neformaliais susitarimais, lobistiniais sandoriais ir konspiratyviomis akcijomis galimos opozicijos atžvilgiu. Kita vertus, bet kuri institucionalizacijos forma vienaip ar kitaip atspindi, išreiškia ar suponuoja valdančiųjų sluoksnių orientaciją, siekius ir lūkesčius. Kartu kiekviena politinė sistema sukuria saviadaptacijos ir savikompensacijos struktūras, saugančios ją nuo destabilizacijos ir asimetrinio atskirų elementų iškilimo institucionalizacijos procese. Todėl normalaus sistemos vystymosi atveju natūralus ir būtinas tampa apibrėžtas pastovus politinės demokratijos vertybių, bendrųjų teisės principų ir struktūrinių valdymo

³ *Ibidem*, p. 113–135.

⁴ DiMaggio, P.; Powell, W. W. The Iron Cage Revisited: Collective Rationality and Institutional Isomorphism in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 1983, No. 48, p. 147–160.

⁵ Ожиганов, Э. Н. *Стратегический анализ политики*. Москва: Аспект Пресс, 2008, p. 7–8.

taisyklių derinimas. Tokios sandermės ignoravimas ar iškreipimas (ypač sistemos tapimo ar perėjimo stadijų situacijose) ne tik lemia aritmijos ir destabilizacijos protrūkius, bet ir problematizuoja politinio režimo legitimumo būklę.

Silpnai struktūruotas valstybės valdymas atveria valdžios grupėms plačias savo interesų dominavimo galimybes. Vis dėlto interesų konkurencija galiausiai paverčia antiinstitucinę politiką konjunktūrinių sprendimų ir jų menko realizavimo į politinę praktiką lygio krizių šaltiniu. Po nepriklausomybės atgavimo Lietuvos politinės ir partinės sistemos tapimo strateginiais prioritetais iškilo bendrieji ir specifiniai vidinio vystymosi įtvarkos aspektai. Išorinės (t. y. valstybės, saugumo, suvereniteto institucionalizacija) tvarkos užtikrinimas savaime nelemia vidinės politinės hierarchijos ir nuoseklios pažangos pagal vakarietiškos demokratijos standartus garantijų. Išorinių grėsmių susilpnėjimas ar neutralizacija išryškina vidinio vystymosi uždavinių bei programinių tikslų realizacijos aktualizavimą.

Pakankamai greitas ir turiningas strateginių orientacijų įkūnijimas turėjo pozityvaus stimulo pobūdį. Palyginti greita ekonominio, socialinio ir kultūrinio vystymosi struktūrų transformacija sąlygojo ribotą krizių ir socialinio nestabilumo išsūkių ir nepopuliarių sprendimų laikotarpį. Tačiau pabrėžtina, kad šie reikšminiai pasiekimai turėjo formalistinį ir legalistinį turinį, nes kilo ne iš vietinės politinės ir administracinės kultūros, o buvo vietinių nacionalinių-politinių interesų ir modeliujamų vakarietiško politinio vystymosi vektorių skirtys, kurių gilėjimas ir sklaida aiškintina politinių-ideologinių struktūrų ir praktiškų bei kintančių vertybinių vaizdinių revizavimu, adaptacija, konversija ir kt.

Šiame kontekste pastovių ir atsinaujinančių tiriamuoju uždaviniu tampa Lietuvos politinės sistemos ir jos bazinių segmentų – partinių ir pilietinių institucijų, organizacijų, judėjimų ir pan. veiklos, paskirties, funkcijų suverenaus valstybingumo politikoje transformacijos bei vaidmuo brandinant demokratinę visuomeninę sąmonę. Tuokart bet kurios besiformuojančios (ar atsikuriančios) sistemos raidoje neišvengiamas kurios nors dalies iškilimas ar dominavimas tam tikrame jos evoliucijos etape. Tai atskleidžia sinerginės ir tolydžios sąveikos politiniame sociume efektyvumą konsoliduojant demokratiją ir visuomeninę-politinę kultūrą.

Lietuvos politinės-partinės sąrangos motyvai ir gairės

Skirtingai nuo klasikinio partijų atsiradimo modelio, pokomunistinė visuomenė buvo esmingai veikiamą ideologinių priešpriešų besikuriančioje politinėje sistemoje. Prieškario Lietuvos valstybingumo politinių idealų gaivinimas ir esamų sovietinių socialinio-politinio ir administravimo struktūrų perkūra lėmė ne tik programinių-ideologinių imperatyvų, bet ir politinės-partinės sistemos tapimo ypatybes, stimuliuojamas istorinės atminties kalboje. Besireiškianti socialinėje sistemoje „nuosaikos neapibrėžtumo“ tendencija vis labiau perskyrė politinių partijų, orientuotų į valdžios pozicijų užėmimą ir visuomenės, besiskaidančios į daugybę įvairaus lygio ir pakraipų bei organizuotumo grupių, junginių, bendrijų, poreikius, lūkesčius ir viltis. Todėl principinė politinių partijų paskirtis ir jų politinės praktikos specifinėmis pokomunistinės visuomenės sąlygomis skatino šių partijų fragmentaciją, išliekančią iki tol, kol veikė giluminės priežastys, lemiančios „naujųjų demokratijų“ raidos ir sklaidos ypatybes.

Laikotarpiu po nepriklausomybės atgavimo Lietuvos partinės sistemos evoliucija pasižymėjo savotiška „politine inžinerija“. „Per daugiau nei daugiapartiškumo įtvirtinimo dešimtmetį Lietuvoje viena kitą pakeitė trys partinės sistemos modeliai: dvipartinis, daugiapartinis su vyraujančia partija ir tolygus daugiapartinis.“⁶ Reikšminga, kad autoriai užfiksavo pastarojo modelio produktyvumą savivaldos rinkimuose, o dominuojančios partijos – Seimo rinkimuose. Piliečių dalyvavimo diferenciacija ir laipsniškas rinkėjų skaičiaus mažėjimas aiškintinas ne tik piliečių abejingumu demokratijos įtvirtinimui, bet pirmausia nusivylimu partijų pažadais bei ryžtu jų laikytis, taip pat partinių vyriausybių gebėjimu vykdyti ūkines ir socialines reformas, svarbias daugumos visuomenės gerovei.

⁶ Krupavičius, A.; Lukošaitis, A. Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida. Kaunas: Poligrafija ir informatika. 2004, p. 304.

Kita vertus, minėti faktoriai sąlygojo besiklostančios partinės sistemos autonomiją operatyviai sprendžiant bendranacionalinės svarbos klausimus. Tačiau į politinių-valdinių procesų pašalį faktiškai buvo išstumtos bazinės politinių partijų priedermės – artikuliuoti ir transliuoti piliečių-rinkėjų interesus ir siekius į politinių sprendimų lygį. Todėl politikos analitikų išryškintas partinės sistemos struktūrinio augimo sudėtingumas realaus politinio proceso kontekste atspindi politinio pasitikėjimo krizę sisteminių partijų potencialais.

Probleminės partinės sistemos evoliucijos rezultatu dėsniai tapo struktūrinė separacija į dešinės – centro – kairės politinius-ideologinius blokus taip reguliuojant nepalaujamą tarppartinę konkurenciją ir išlaikant ją legaliai korektišką. Tačiau pasitikėjimo krizės šios tradicinės politinių sąveikų procedūros ir tendencijos iš esmės įveikti negebėjo, nors ir paskatino prielaidų būsimiems koaliciniams blokams brenimą. Atitinkamai toks sisteminio vystymosi vektorius blokavo vienos vyraujančios partijos išsigalėjimą, faktiškai eliminuojantį tiek „kairės–dešinės“, tiek „centro“ vietą ir vaidmenį demokratinėje politinėje sistemoje.

Tai liudijo, viena vertus, apie demokratiškos konkurencijos kultūros lygį, kita vertus, apie jų varžymosi rezultatų asimetriškumą. Pagal G. Sartorio klasifikaciją, konkurencingos partinės sistemos skirstomos į dominavimo, dvipartinę, nuosaikų pliuralizmą, kraštutinio pliuralizmą ir atomizuotą.⁷ Dominavimo sistemoje siekiama užimti visas galimas valdžios pozicijas ir išlaikyti jas pajungiant šiems tikslams savo programinius principus ir įsipareigojimus, o opozicinės partijos negali sudaryti koalicijų.

Mūsų politinėje sistemoje tokia raida charakterizuoja partijų tarpusavio varžybą, nesibaigiančias sulig rinkimų kampanijomis, nes, kaip pabrėžia V. Laurėnas:

Lietuvoje stebime neproporcingai didelį partijų susitelkimą ties politinės valdžios iškovojo tikslais. Lietuvos partijų ir jų „įsikibimą“ į valdžią patvirtina faktai: a) valdantieji parenkami tik pagal partinius kanalus; b) pralaimėjusių partijų lyderiai neatsistatydina iš postų; c) partijų ir frakcijų kaitos tarp politikų tęstinumas; d) porinkiminių koalicijų konjunktūriškumas; e) valstybininkų pasmerkimas.⁸

Demokratijos erozijos faktoriai

Politinių-partinių sąveikų Lietuvoje specifika tarp kitų „jaunos demokratijos“ trūkumų rodo nepakankamą sistemos institucionalizacijos lygį. Pirminis, epizodiškas ir fragmentinis partinės sistemos konsolidacijos pobūdis sąlygojo jos bendrasistemį problemumą. Todėl keturių grandžių klasifikacijoje *autoritarizmas – elektorinė demokratija – liberalioji demokratija – pažangioji demokratija* Lietuvos demokratinio vystymosi uždaviniai sietini su perėjimu iš antrosios į trečiąją iš šių stadijų. Pasielkiamas joje stabilus demokratinio režimo būvis, atitinkantis mūsų įsisavinamos politinės demokratijos lygį, turi užtikrinti visuomeninės sistemos tobulėjimą.

Demokratinio režimo stabilizacijos ir fundamentalių demokratinų vertybių įtvirtinimas pirmiausia reiškia būtinybę neutralizuoti demokratinų institucijų ir kanalų trapumą ir lokalizacijos atskiruose politinės sistemos segmentuose procesus gilinant politinių sprendimų tvarką ir masinį legitimavimą bei plečiant politinio pasitikėjimo krizių prevenciją. Demokratijos konsolidavimą disciplinuojantis socialinis kontekstas stabdo nuslydimą į pusiau demokratinį režimo funkcionavimo būvį, legitiminio valdymo redukciją ir galiausiai – į formalios fasadinės demokratijos atsiradimą.

Grėsmių demokratijos konsolidavimui neutralizavimas taip pat suponuoja pastovios opozicijos anti-instituciniams veiksniams kūrimą. Kiekvienos šalies politinio vystymosi ypatybės lemia ne tik skirtingas prieigas ir vertinimus, bet ir nevienodą tokios priešpriešos demokratijai intensyvumą. Procesiniu aspektu čia suduriame ne su epizodiškais autoritarizmo recidyvais ar proveržiais socialinių krizių laikmečiu, o

⁷ Sartori, G. *Parties and Party systems. A Framework for Analysis*, 1976, Vol. 1. Cambridge University Press, p. 261–262.

⁸ Laurėnas, V. *Spartėjančios visuomenės politinis režimas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017, p. 261–262.

su vidujai kiekvienai šaliai ir jos politinei sistemai būdingais istorinio, socialinio, politinio ir ekonominio vystymosi neužbaigtumais ir kliuviniais, provokuojančiais nedemokratiškus nuotakus ir sprendimų alternatyvas.

Taigi formalios demokratinės procedūros negarantuoja stabilios politinės sistemos vystymosi, o jos regimas paslankumas, skvarba į bendrasocialinį „audinį“ dažnai įgauna intervencinį pobūdį. Tokia specifika turi daugialypio vektoriškumo formą, t. y. persmelkia daugumą reikšminių struktūrinių elementų – vyriausybę, biurokriją (viešąją administravimą), teisėtvarką, partijų sistemą, pilietinę visuomenę, politinę kultūrą, interesų grupes ir sprendimų priėmimo būdus. Todėl šalia demokratijos išgyvenimo uždavinio tampa aktuali demokratinio režimo tęstinumo, t. y. jo kokybės užtikrinimo problema. Atitinkamai, vengiant kraštutinumų ir neįmanomų realioje, konkrečios politinės sistemos raidos situacijoje projektų ir siekių, tikslinga sujungti negatyvios ir pozityvios demokratijos modusus į tam tikrą tarpinę sampratą, leidžiančią interpretuoti konsolidaciją kaip demokratijos organizavimo būdą. Tai reiškia, kad šalia bendrųjų demokratijos realizavimo taisyklių pajungiami specifiniai požįūriai, nuostatos ir procedūros, kuriomis skirtingų institucijų demokratinis turinys gali būti identifikuojamas neatsisakant jų specifiskumo. Vietoj bendro unifikuojančio režimo formuojasi dalinių demokratijos funkcinių režimų įvairovė.

Demokratinio valstybės ir visuomenės kombinuoto bendrabūvio konstravimas sąlygoja, kad

demokratinė konsolidacija virsta „institūtų statybos“ sinonimu. Tai numano visų didelių organizacijų, sudarančių tipiskų modernių liberalių demokratijų, partijų, partinių sistemų, įstatymų leidybos organų, valstybinės biurokratijos, teismų ir interesų sistemos derinimo konstravimą.⁹

Demokratiškus režimų statybą tuo pat metu patiria pasitikėjimo demokratija eroziją, būdingą beveik visoms pirmyneigėms demokratijoms. Demokratija išryškina ir savo imanentines silpnības bei disfunkcionalumą.¹⁰

Simptomiška, kad poautoritarinės (ir pokomunistinės) visuomenės nepasitiki valstybinėmis ir politinėmis institucijomis. Vienpartiniai režimai ir totalinė intervencionistinė valstybės praktika tradicinių sociumo prerogatyvų atžvilgiu negali būti nei pamiršta, nei pašalinta iš politinės kultūros vienmomentiška ar kokiomis nors simbolinėmis procedūromis. Faktiškai toks procesas vyksta tik išstūmimo, opozicijos ir laipsniško pakeitimo būdais, taip pašalinant demokratinės politinės praktikos deficitus.

Tačiau ir pirmyneigės demokratijos neišvengia pasitikėjimo erozijos, kurios priežastys, nepaisant raiškos ir intensyvumo skirtumų, yra koherentiškos. M. Doganas pateikia keturias universalias nepasitikėjimo charakteristikas: 1) chroniškumas; 2) visuotinumas; 3) struktūriškumas (t. y. visų svarbiausių institūtų (iki 15) aprėptis); 4) racionalumas (pragmatinė nuostata). 1997 m. atliktas tarptautinis tyrimas atskleidė ypač intensyvią pasitikėjimo partijomis eroziją, pasireiškusią tiek partijos narių skaičiaus, tiek ir rinkėjų paramos dydžio mažėjimu.¹¹

Dauguma analitikų sieja šią tendenciją su partijų organizacinės elgsenos kritiniu vertinimu. Klasikinis partinių struktūrų oligarchizacijos sindromas išryškėjo dėl *massmedia* įtakų ir progresuojančiai skatina elektorato nutolinimą nuo šio politinio instituto kaip valdžios ir visuomenės tarpininko. O nepasitikėjimo tendencija lemia ir politikų populiarumo mažėjimą, ypač ryškų parlamentarizmo krizės fone. Valdžios partijų ir jų lyderių populiarumo nuopuolis paprastai aiškinamas priešrinkiminių pažadų tesėjimo sunkumais ar tiesiog neįvykdymu. Pažymima, kad ciniški ir galiausiai neadekvatūs pažadai ir išipareigojimai dažniausiai lemia antraeilių politikų sėkmę, tačiau ir jų palaikymas išblėsta greit po rinkimų.¹²

⁹ Schedler, A. What is Democratic Consolidation? *Journal of Democracy*, April 1998, Volume 9, Issue 2, p. 102.

¹⁰ *Ibidem*, p. 105

¹¹ Dogan, M. Erosion of Confidence in Advanced Democracies. *Studies in Comparative international Development*, Sept. 1997, Vol. 32, p. 76.

¹² *Ibidem*, p. 59.

Pažymėtina, kad nepasitikėjimas partijomis ir politikais, išplitęs visuose pirmynėigės demokratijos šalių sluoksniuose, nekvestionuoja principinio demokratinio režimų legitimumo. Institutų kaita, liečianti jų disfunkcionalumą, netampa sistemos atmetimo intencija. Priešingai, korupcijos atvejų atskleidimas ir išviešinimas bei nuolatiniai skandalai partijų viršūnėse, pastaraisiais dešimtmečiais tapę įprastu politinio gyvenimo faktu, rodo visuomenės stebėjimo, kontrolės ir priežiūros mechanizmų tobulėjimą ir siekį „reformuoti demokratiją demokratišku būdu“.

Todėl, anot M. Dogano, pasitikėjimo krizė iš esmės liudija ne tiek apie fundamentinių vertybių eroziją, kiek apie bendruomeninį didesnės demokratijos orientyrą. Kadangi visa politinės minties tradicija teigia nesant alternatyvų demokratijai, „pasitikėjimo erozija“ – tai pirmiausia visuomenės politinio brandumo požymis. Ji išreiškia ne tiek demokratijos išsigimimą, kiek piliečių kritinės pozicijos stiprėjimą¹³. Atitinkamai tai taip pat atskleidžia rinkimų technologijų nepakankamumą. Visavertis demokratinio režimo legitimumas suponuoja operatyvių ir tęstinių akcijų (legitimuotų apklausų, tiesioginio politinio dalyvavimo formų, sprendimų, projektų viešumo ir kt.) plėtrą papildant rinkimų, referendumų ir plebiscitų ritualų turinį. Apskritai tai reiškia pilietinės visuomenės išteklių atnaujinimą ir stimuliavimą demokratizuojant politinį procesą.

Pilietinės politikos potencialija

Pasitikėjimo dezorganizacija ir demoralizacija, be istorinių-politinių institucinės raidos ypatybių, atskleidė ir demokratinio režimo įtvirtinimo trapumą. Ne tik Trečiojo pasaulio politinės modernizacijos kontroversijos ir pokomunistinių visuomenių tranzitas, bet ir brandžios demokratijos šalių politinis vystymasis išryškino latentinės struktūrinės krizės požymius. Rinkimų formalizacija, demonstruojanti susvetimėjusių individų – socialinių atomų – politinės saviraiškos nereikšmingumą, faktiškai inicijavo įvairių protestų judėjimų, alternatyvių reikalavimų intensifikaciją ir pan., kartu stimuliuodama grįžtamojo ryšio su visuomene svarbos augimą.

Neatsitiktinai tokia valdžios ir visuomenės santykių transformacija ypač audringai plėtojasi pasaulinės demokratijos bastione – JAV. Šios valstybės dvipartinė sistema pokario epochoje palaipsniui virto funkcionali kovos dėl valdžios mechanizmu, itin distancijuotu nuo piliečių požiūrių ir vertinimų. Todėl jau nuo „studentų revoliucijų“ kovos dėl mažumų teisių istorijos iki nūdienos antiglobalistinių judėjimų augantis pilietinio-politinio aktyvumo formų ir būdų skaičius vertintini kaip „partijų valstybės“ politikos korekcija, o perspektyvoje – kaip naujos politinių-partinių jėgų „sutarties su Amerika“ konstravimas. Pilietinė visuomenė nūdien iškyla kaip įvairiapusė, daugiaplanė ir ambivalentiška spaudimo valdžios struktūroms ir institucijoms priemonių sistema, realizuojanti savo potencialas pilietinių (nevyriausybinių) organizacijų, tiesiogiai nesiekiančių legalios valdžios, būdu.

Tačiau be demokratinės politinės sistemos neįmanoma ir moderni visuomenė, produktyviai realizuojanti savo prigimtines teises, laisves ir interesus, nors būtina matyti, kad pilietinės visuomenės demokratizmo garantas – daugiau ideologema nei racionalistinis konceptas. Tokie principai kaip pilietinis etosas, individo autonomija ir teisės, teisingumo ir moralinio bendruomenės vieningumo pagrindas yra fundamentinės Vakarų politinės minties universalijos. Tačiau akivaizdu ir tai, kad, pavyzdžiui, Lotynų Amerikos politinių realiųjų atitiktis yra tik dalinė, o Azijos ir ypač Afrikos regionų *politikume* turi ribotą validumą, ką rodo palyginti kuklūs besivystančių šalių modernizacijos rezultatai. Analogiškas tendencijas atspindi ir šiuolaikinės globalizacijos sklaida.

Tuo pat metu tyrinėtojai kvestionuoja stiprios pilietinės visuomenės pozityvumą palaikant ir stiprinant demokratiją. JAV politologas O. Encarnassonas didžiausią grėsmę įžvelgė mobilizuotos socialinės bendrijos konvergencijoje su nepakankamai institucionalizuota politine sistema, kurioje vyriausybei užkraunama demokratijos konsolidavimo našta, privalomai derinama su valstybės decentralizacija ir

¹³ *Ibidem*, p. 97.

ekonomikos liberalizacija. Bandymai spręsti į priešingas puses orientuotus lūkesčius, interesus ir pozicijas neišvengiamai skatina politinio nestabilumo augimą, socialinių įtampų didėjimą ir progresuojantį nusivylimą demokratija.¹⁴

Demokratinio tranzito tyrinėtojai Veimaro respublikos krachą sieja būtent su destruktivia Vokietijos pilietinės visuomenės asociacijų veikla, griovusia pasitikėjimą respublikine santvarka, kai interesų grupių politika toli aplenkia valstybės galimybes patenkinti socialinius ir ekonominius piliečių reikalavimus, tuo palengvindama Hitlerio atėjimą į valdžią.

Specifinė pokomunistinio tranzito logika, diktavusi konjunktūrinę valdžios partijų elgseną ir politinius kompromisus demokratijos plėtros sąskaita, ne tik atstumia, bet ir palaipsniui devalvuoja demokratijos idealus apskritai. Galima teigti, jog partinės sistemos institucionalizacijos neužbaigtumas sąlygojo hipertrofuotas partijų orientacijas į dalyvavimą valdžioje, siaurėjančiame valdžios dalybų partinės kovos metu rate siekiant išstumti visus potencialius konkurentus. Toks „nulinės sumos žaidimo“ rezultatas – partijų elitizacija ir jų lyderių tapatinimasis su valstybės veikėjais (vadinamaisiais valstybininkais), o ne su visuomeninių interesų įgaliotiniais.

Subpolitika ir populizmas

Ryškėjanti tokiose situacijose dilema – pilietinių struktūrų įsitraukimas į politiką vadovaujant partokratams (faktiškai klientelos statusu), arba depolitizacija, paliekant politiką partinių klanų konkurencijai su neišvengiamu nuslydimu į oligarchinį režimą, reikalauja pilietinės visuomenės funkcionalumo reinterpretacijos. Šiuo atžvilgiu euristišku laikytinas V. Laurėno siūlomas Lietuvos pilietinės visuomenės modelis. Teigdamas pilietiškumą kaip bendruomeninės politikos pagrindą, autorius patį pilietinės bendrijos faktą traktuoja kaip neišvengiamą bendrą valstybės ir pilietijos veiklų sampyną. Tuomet valstybės neefektyvumo situacijoje pilietinės bendrijos perima dalį politikos funkcinio turinio dėl savo imanentinės sisteminės prigimties.¹⁵ Todėl, kaip savaiminis sociumo darinys, pilietinė visuomenė ilgainiui virsta legalių politinio proceso koregavimo instrumentu, savotišku politikos normalumo kriterijumi. Paties tokio mechanizmo savireguliacija istoriškai keitėsi ir dinamiškai sąveikavo su visa socialine struktūra.

Kaip organiškas politinės sistemos elementas, moderni pilietinė visuomenė legitimuojasi ne tik dalyvaudama valstybės politikoje, bet ir vystydama savo politiką – *subpolitiką* (funkcionuojančią atitinkamai bendruomenės reikmėms). Dėl savo kilmės, funkcionavimo ir aprėpties ypatybių subpolitika yra kur kas organiškesnė, todėl reiškiasi kaip giluminės politikos apskritai pagrindas. Įprastoje nacionalinės politikos praktikoje tam tikras politikos subjektas realizuojasi įmanomais konkrečioje politinėje realybėje kanalais-modusais – valstybės administravimo, partijų ir politinių judėjimų veikloje, piliečių dalyvavimo arba abstinencijos akcijose ir t. t. Būtent šiuo demokratišku pagrindu plėtojasi pliuralistinė demokratija ir ypač – politinis-partinis pliuralizmas, kadangi ir ten, ir čia glūdi pamatinio jiems abiem bendruomeninio intereso pradas. Kai politinėje konkurencijoje toks modusas hipertrofuojamas, jo vienpusiškumas atsiveria kaip ontologinė politinės tikrovės akivaizdybė. O prarasdamas sisteminę prigimtį jis praranda ir identifikacinę potencialumą, todėl turi nepalaujamai plėstis ir tapatintis su bet kokiais politinės konjunktūros gimdomais artefaktais – tiek dėsningais, tiek atsitiktiniais.

Instituciniu atžvilgiu tokios pilietinės visuomenės disfunkcijos Lietuvoje pavyzdys yra nesisteminių partijų ir aktyvistinių radikalių sambūrių atsiradimas po didesnių politinių įvykių, skandalų bei nepopuliarių reformų. Jie atitinka *catch-all* partijų tipą, o jų ideologiškai bazinę socialinę-vertybinę orientaciją tampa *populizmas*.

¹⁴ Encarnassion, O. G. Missionaires of Toqueville. *World Policy Journal*, 2000 (Spring), Vol. 17, No. 1, p. 56.

¹⁵ Laurėnas, V. Normalios politikos genezės atvejis: Lietuvos politinės sociologijos studija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 2001, p. 86.

Šiuo atveju susiduriame su naujai atgimstančiu Lietuvos politiniame gyvenime reiškiniu: paprasčiausiai apibūdinant, populizmas – tai pilietinė visuomenė vs institutai, Lietuvos politinės sistemos tapsme populizmas virto jos institucionalizacijos deficito pasekme. Problema glūdi būtent tokių institutų funkcionalizmo ir siauro pragmatizmo politikoje pertekliuje. Kaip kad profesionalų reguliuojama politika ignoruoja subpolitiką, taip ir politinės, ypač partinės sistemos elitarizacija ir „kastiškumas“ atstumia arba ignoruoja piliečių iniciatyvas bei reikalavimus, teisindamos tai „valstybės interesu“, „valstybės paslaptimi“, „neliečiamybe“ ir pan. Kartu fragmentuotai pilietinei visuomenei suteikiamas savotiškas antistimulas „viršmobilizacijai“, t. y. konsolidacijai populistiniu pagrindu.

Taigi, populizmo esmė yra latentinio ar viešo protesto politinė išraiška. Jo palaikymas reikalauja nepaliaujamo jo turinio atnaujinimo vis kitais potencialiais pažadais, naujais priešais, kliūtėmis, kėslais ir pan. Kitaip tariant, populizmas yra vienadienės politikos prolongacija ir multiplikavimas iki begalybės, nes populistinė politika nesiorientuoja į strateginę ar perspektyvinę politikos planavimą. Nors Lietuvos pilietinė visuomenė jau nėra konsoliduojama vien nacionalizmo ar antisistemiškumo, veiksmingo pritarimo ir paramos valstybei deficito pagrindu, tai gerokai menkina jos imunitetą įvairioms anoniminėms įtakoms. Todėl partinės sistemos imlumas populizmui turi būti suprantamas kaip pačių partijų politinio-ideologinio neorganiskumo išdava, t. y. kaip negebėjimas plėsti ir sintezuoti socialinių bendrijų, sluoksnių ir grupių požiūrių, lūkesčių ir poreikių programinio-veiklinio diskurso erdvėje. Negebėjimas įtraukti humanitarinės dimensijos į savo ideologinių-vertybinių vaizdinių ir nuostatų kontekstą neišvengiamai paverčia partinę ideologiją artefaktu, palaikančiu tik populistinę, erzacinę politinių jėgų konsolidaciją, eliminuojančią realias ir pamatuotas skirtumų autonomijas, taip faktiškai neigiančią demokratinę politinę pliuralizmą.

Tokia unifikacija siekiama ne tik sutelkti nestabilią socialinę masę į agresyviai paklusnų elektoratą, bet ir suprastinti pačią partinę sistemą į pusantrapartinio režimo struktūrą, kurioje netgi politinė opozicija taptų fasadinės demokratijos atributu ir lydinčiu ar išvestiniu fenomenu. Demokratinę diskursą tuo atveju keičia mesianistinė-demagoginė retorika arba konspiologiniai ekskursai.

Politinių sistemų evoliucija liudija, kad populizmas idėjiškai ir organiškai aktualizuojasi visuomenės lūžio laikotarpiais, gimdančiais socialines-politines krizes. Lietuvoje, palyginti neseniai realizavusioje savo nacionalinius-valstybinius strateginius prioritetus ir pasižyminčioje stabilium ekonomikos augimo tempu, tuo pat metu realizuojasi išorės ir vidaus politikų skirtys, kryptys ir perspektyvos. Įspūdingi pasiekimai pirmaisiais nepriklausomybės dešimtmečiais nūdien vis ryškiau kontrastuoja su nestabiliu ir ydingu esamų politinės sistemos grandžių (partijų, Seimo, prezidento institucijų) nepatikimumu ir chroniška savidiskreditacija. Todėl sveikų, demokratiškai besivystančių segmentų ir posistemių kryptinga veikla ištaisant ar kompensuojant kylančias deviacijas numano politinių jėgų vienijimą ir stabilų ilgalaikį bendradarbiavimą ne tik likviduojant vidines politines įtampas ir krizes, bet ir užtikrinant prevencines priemones normalizuojant partijų politiką.

Tačiau vien legitiminiai rėmai ir procedūros neužtikrina savaiminio pokomunistinės visuomenės politinio proceso sutapimo su klasikiniu vakarietiško politinio vystymosi modeliu. Išliekantis didelis smulkių partijų skaičius ir socialinės struktūros inertiškumas nesudaro galimybių dviejų ar trijų partijų sistemos pagrindams kurti.

Kaip ir kitose naujosiose demokratijose tokia sparti pažanga gali būti provokuojama priėmimo į Europos Sąjungos reikalavimų, o tai itin skatina *prospektyvų* nacionalinių-juridinių procedūrų tobulinimą. Tuo tarpu rinkimai politiniame procese reiškiasi tik kaip liberaliosios demokratijos vertybių pagrindu sukonstruotas konstitucinis karkasas, o kasdienę naujųjų valstybių praktiką sąlygoja valstybės kūrimo reikmės apskritai.¹⁶ Tai suponuoja valdžios sistemų ir jų funkcijų neįprastas ir netradicinius turinys, prerogatyvos ir prioritetai, esmingai lemiantys ir pačių partijų veiklines orientacijas. Pavyzdžiui, vienu

¹⁶ Sartori, G. Parties and Party systems. *A Framework for Analysis*, 1976, Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, p. 51.

atveju partijos veikla koncentruojama parlamente, kitu – užparlamentinėje sferoje, trečiu – papildo populistinių arba radikalių organizacijų potencialą.

Įvardintos aktualios ir potencialios ypatybės numano partijų integravimosi – blokų, koalicijų ir susiliejimų ir pan. pagrindų paiešką būtent valstybinių ir juridinių determinacijų srityje. Šiuo atžvilgiu būdinga, kad pokomunistinių partinių sistemų evoliucija turiningai siejama su prezidento institucijos statusu. Reali jo valdžia tik santykinai koreliuoja su formaliu vaidmeniu valdžių pasiskirstymo sistemoje. Tyrinėtojai išskiria tokias specifines jo reikšmę sąlygojančias aplinkybes:

- prezidento autoritetas tiesiogiai priklauso nuo asmens šiame poste autoriteto, jo politinės charizmos ir gebėjimo tarpininkauti, viena vertus, skirtingoms valdžios grandims, kita vertus, užtikrinti partijų veiklos valdžioje ir visuomenės grupių interesų atitiktį;
- išrinkto apibrėžtam laikotarpiui prezidento vaidmuo tuo didesnis, kuo silpnesnis ir į aibę frakcijų suskilęs parlamentas ir nestabilesnė vyriausybė;
- prezidento reikšmė stiprėja šalies saugumo (išorinio ir vidinio) neapibrėžtumo situacijoje, kai visuomenės sąmonėje klostosi „stiprios rankos“ būtinybės įvaizdis;
- prezidento įtaka ypač išauga, kai jis tuo pat metu yra ir partijos, sudarančios daugumą parlamente lyderis.¹⁷

Šios aplinkybės lėmė specifinio, būdingo tik Vidurio ir Rytų Europai prezidento institucijos tipo susiformavimą, kuris vertintinas kaip tarpinis suomiško ir prancūziško prezidento modelio variantas. Istoriškai vertinant, čia stebime ikikarinės konstitucinės sistemos, komunistinio palikimo ir liberaliosios demokratijos konstitucionalizmo patirties elementų amalgamą.

Pokomunistinėse Vidurio ir Rytų Europos šalyse prezidento vaidmuo palaikant partijų koalicinės politikos intencijas ne tik skatina partinės sistemos integruotumą apskritai, bet ir atveria palankias galimybes įsitraukti į politinę veiklą platesnėms visuomeninėms-politinėms institucijoms ir struktūroms, atstovaujančioms pagrindiniams pilietinės visuomenės segmentams ir grandims.

Pokomunistinių politinių sistemų raida

Modernių visuomenių įsitraukimas į politinį gyvenimą pasižymi begaline organizacinių formų, skirtingo lygio ir politinių orientacijų struktūrinių darinių bei interesų grupių, bendrijų ir marginalinio pobūdžio junginių įvairove, taip pat nepaliaujama jų tarpusavio sąveikų (konfrontacijų, konkurencijos, sąjungų, koalicijų ir pan.) „transmutacija“. Jų įtaka politiniam procesui šalies mastu turi daugiausia netiesioginį pobūdį ir tam reikia specifinių metodologinių įžvalgų ir teorinio įvertinimo derinant įvairius tyrimo lauko kontekstus.

Partinių sistemų stabilizaciją „naujosiose demokratijose“ nemažai lemia „demokratinio tranzito“ determinacijos, gana griežtai ribojančios deklaruojamų ir realizuojamų politinių orientacijų ir projektų turinį bei raiškos būdų legitimavimą.

Politinio pliuralizmo ir parlamentarizmo plėtra kaip esminis „partijos-valstybės“ transformacijos akcentas pasižymėjo skirtingu tempu, intensyvumu ir politinių jėgų saviidentifikacijos laipsniu. O šie faktoriai lėmė daugpartinių sistemų klostymosi nevienodumą. Dėsninga, kad greičiausiai ir efektyviausiai teisinės valstybės ir demokratinės santvaros tapsmas vyko Lenkijoje ir Vengrijoje, kuriose dar ankstesnėje santvarkoje egzistavo tam tikros valdžios ir visuomenės dialogo ir susitarimo struktūros (apskritieji stalai ir pan.).

Tuo pat metu valdančiosios šių ir kitų Vidurio Europos šalių jėgos reagavo į Aksominės revoliucijos bangas gana skirtingai, ryškesnės poliarizacijos ir atviros priešstovos beveik nebuvo (išskyrus Rumuniją), nors jau „brandaus socializmo“ epochoje šiose šalyse reformų lozungas buvo keliamas ir savaip skaidė

¹⁷ Кынев, А. В. Сравнительный метод в исследованиях института президентства (на примере стран Центральной и Восточной Европы). *Вестник МГУ*, 2002, Сер. 12. Политические науки, Nr. 6, p. 83.

valdančiųjų kompartijų viršūnės į ortodoksus ir reformatorius. Reikšmingu „naujųjų demokratijų“ sėkmės garantu laikytinas „istorinių“ partijų atsikūrimas (ypač socialdemokratinės pakraipos), skatinęs efektyvų postideologinės sąmonės formavimą. Tačiau ir jų politinė tradicija, susidurdama su modernių permaitinusių iššūkiais ir visuomeninės pokomunistinių šalių santvaros ypatybėmis, sunkiai derinosi su per daug sudėtinga „demokratinio tranzito“ situacija netgi Lenkijoje, kur masių aktyvumas, išugdytas „Solidarumo“, menkai derėjo su tradicinėmis socialdemokratijos ir kairiųjų jėgų ideologinėmis formulėmis ir vertybėmis (išskyrus Čekoslovakiją, kur socialdemokratai dar prieškariu sugebėjo sukurti efektyvios veiklos su masiniu elektoratu jungtis ir struktūras).

Todėl sėkmingas posocialistinių (reformacinės pakraipos segmentų komunistinėse ir darbininkų partijose) Lenkijos ir Vengrijos partijų idėjinis atnaujinimas leido ne tik išsaugoti kairiosios orientacijos identitetą, bet ir suformuoti gana efektyvias veiklines strategijas ir pasiūlyti priimtinas visuomenės daugumai socialinės ir politinės pertvarkos krypties alternatyvas.

Pokomunistinės transformacijos kokybė ir įvairovė iš esmės pakeitė partinio-politinio lauko konfigūraciją ir sukūrė naują Vidurio ir Rytų Europos visuomenių mentalitetui politinių jėgų išsidėstymo ir balanso struktūrą ir dinamiką, t. y. politinių jėgų valdžioje kaitos dinamizmą, poslinkius į kairę ir dešinę, naujos socialinės sanklodos tapsmo sąlygojamą elektorato išsiskaidymą ir kt.

Koalicinės politikos prielaidos ir kliuviniai

Skirtingai nuo minėtų Lenkijos ir Vengrijos, sukaupusių politinės veiklos ir politinės kultūros potencialą bei politinį ryžtą radikalioms reformoms, daugumos posocialistinių šalių naujosios partijos rėmėsi spekuliatyviu demokratinės politikos supratimu apie ritmingą valdžių kaitą tarp kairiųjų ir dešiniųjų politinių jėgų. Tačiau beveik visos naujosios partijos atsirado ir funkcionavo daugiausia politinių elitų (lyderių, aktyvistų, funkcionierių) organizacine forma, kas lėmė jų vidinį nedemokratizmą (ištikimybę lyderiui, hierarchiškumą, diktatą, santykius su vietinėmis organizacijomis ir kt.).

Paveldėti ir naujai kylantys vykstant permainingoms sunkumai vertė apsispręsti ne tik smulkias politines organizacijas, atstovavusias atskirų sociumo segmentų interesams, bet ir vidutines ir dideles partijas, išsaugojusias pagrindinę savo narių masę. Pavyzdžiui, Bulgarijos, Rumunijos, Slovakijos prosocialistinės partijos stengėsi atidėti ar ištęsti vidinį reformavimą, o tai galų gale užsibaigė didesnės dalies partijos narių pasitraukimu, taip padidinant fragmentuotą pliuralizaciją visoje sistemoje.

Kompleksinis socialinės, ekonominės ir politinės krizės sutapimas ir tarpusavio stimuliacija ne tik artino ir greitino Vidurio ir Rytų Europos šalių reformų eigą, bet ir skatino partinės-politinės sistemos pertvarką. Tačiau toks, atrodytų, pozityvus poslinkis į *pliuralistinį* etapą iš esmės virto „kietu pliuralizmu“, t. y. siekiu prisiskirti visus bent kiek sėkmingesnius vykusius šalyje reformų rezultatus sau ir suversuoti atsakomybę už nepopuliarias priemones ir neigiamas pasekmes opozicijai, idėjiniais oponentams ir pan.

Atitinkamai toks politinis partikuliarizmas atvėrė galimybes klestėti korupcijai ir įstatymų nevaržomam lobizmui partijose, pasiekusiose šiame cikle (kairė – dešinė) valdžios. Netgi režimo stabilizacija tapo įmanoma, vienu atveju – autoritarinio charizmatinio lyderio dėka, o kitu – kaip autoritarinės politikos išdava, pavyzdžiui, buvusios Jugoslavijos valstybėse (Kroatijoje, Serbijoje), Albanijoje ir kt.

Vis dėlto svarbiausiu partinės sistemos ir bet kurios visuomeninės-politinės struktūros veiklumo ir efektyvumo rodikliu išlieka pastovūs parlamento rinkimai, vykstantys demokratinėse viešų varžybų pagrindu, nors komunistinės praeities elementai lėmė kai kuriose „naujosios demokratijos“ šalyse tik sąlyginai laisvų ir sąžiningų rinkimų pobūdį (pvz., Balkanų regione). Didesnę ir brandesnę politinės kultūros patirtį sukaupusios visuomenės Lenkijoje, Vengrijoje, Baltijos šalyse sugebėjo išvengti destruktivaus ideologinio susipriešinimo ir užimti tam tikrą legitimiskai aprobuotą išeities poziciją ar partinę nišą nacionalinėje politinėje sistemoje. Įstatymuose nustatyti politinio proceso rėmai apibrėžė ir apribojo

politinių raiškų ir formų įvairovę ir atvėrė galimybę įveikti „kietąjį pliuralizmą“ bei paskatinti partinės sistemos perėjimą į *integracijos* etapą legalios reguliacijos, o ne politinės-ideologinės konfrontacijos metodais.

Būtent ši demokratizacijos gilinimą lemianti reikmė lemia institucinio dizaino taikymo partinio-politinio proceso reguliavimui ir kontrolei būtinybę ir pozityvumą. Institucinio dizaino konstruktyvumas sąlygojamas konstitucinės sąrangos ir rinkimų sistemos suderinamumo efektyvumo. Atitinkamai ir konstitucinis dizainas mūsų tyrimo kontekste apibūdinamas partijų dalyvavimo ar nedalyvavimo formuojant valdžios organus laipsniu.

Tačiau šie legitiminiai rėmai ir procedūros neužtikrina automatiško pokomunistinių visuomenių politinio proceso sutapimo su klasikiniu vakarietišku modeliu. Išliekantis didžiulis smulkių partijų skaičius ir socialinės struktūros inertiškumas nesudaro galimybių dviejų ar trijų partijų sistemos pagrindams kurti.

Daugiapartiškumo „išsisluoksniavimas“, regimas pastarąjį dešimtmetį (ypač Pietų ir Vidurio Europos regione), aiškintinas kaip ankstesnės ideologinės konfrontacijos, o ne tarppartinės integracijos rezultatas, kai partinių blokų priešstova sudarė priešingų polių struktūrą. Tačiau ir visose kitose naujosiose demokratijose regimą pažangą gali provokuoti priėmimo į Europos Sąjungą reikalavimai, o tai gerokai paspartina teisinės struktūros tobulinimą *in spe*. Įvardintos ir kitos ypatybės sudaro prielaidą kreiptis į partijų integravimosi – blokų, koalicijų, susiliejimų ir kt. pagrindų paiešką būtent valstybinių ir teisinių determinacijų srityje. Šiuo atžvilgiu tikslinga remtis susiklosčiusių ir jau nemažai dešimtmečių stabiliai veikiančių Prancūzijos ir Suomijos prezidentinių ir partinių sistemų sąveikos patirtimi, tai gali būti atspirties taškas vertinant Vidurio ir Rytų Europos partijų koalicinės politikos perspektyvas.

Vidurio ir Rytų Europos šalyse prezidento vaidmuo palaikant partijų koalicinės politikos intencijas ne tik skatina partinės sistemos integruotumą apskritai, bet ir atveria palankias galimybes įsilieti į politinę veiklą platesnėms visuomeninėms-politinėms struktūroms, atstovaujančioms pagrindiniams pilietinės visuomenės segmentams ir grandims.

Išvados

Partinių sistemų tapsmą „naujosiose demokratijose“ tiesiogiai lemia valstybės ir visuomenės santykių formatai. Valstybės institutų nesubalansuotumas, reformų neužbaigtumas bei strigimas formaliose biurokratijos struktūrose skatina nepasitikėjimo nuotaikas ir naujų politinių aktorių ir agentų („gelbėtojų“) paiešką. Tai inicijuoja daugiapartiškumo plėtrą ir skirtingų interesų susipriešinimą bei radikalizavimą. Šių procesų analizei reikia naujų teorinio ir taikomojo tyrimo instrumentų, tarp jų ir strateginės analizės prieigų. Politinės rinkos plėtra ir heterogeniškų interesų skirtys gali būti unifikuojamos modeliuojant politinius mainus, paklausą ir pasiūlą.

Tai galioja ir politinių partijų santykiams ir komunikacijoms, kurių plėtroje strateginė analizė „separuoja“ jų programinių lozungų deklaravimą ir galimus interesų sutapties variantus. Šiuo pagrindu iškyla vadinamųjų kartelinių partijų atsiradimo tikimybė. Vienu iš jų tapsmo etapų laikytinas koalicinės politikos pagrįstumas ir jos normalumas, kuriuo išryškintas ir patikrinamas daugiapartinės sistemos validumas ir efektyvumas valstybės ir visuomenės valdyme.

Partijų, o ir pilietinių bendrųjų institucionalizacija, išreiškianti jų savilegitimizacijos eigą, suartina bendrus valstybės – politinių partijų – pilietinės visuomenės visaverčio bendradarbiavimo šansus siekiant demokratiško politinio ir socialinio stabilumo nacionaliniame *politikume*.

Lietuvos politinis vystymasis gali būti produktyviai ir euristiškai vertinamas pasitelkiant strateginės analizės instrumentariją.

Literatūra

- Almond, Gabriel A. *Crisis, Choice and Change; Historical Studies of Political Development* / Edited by Gabriel A. Almond, Scott C. Flanagan [and] Robert J. Mundt. Boston: Little, Brown [1973].
- Encarnassion, Omar G. Missionaires of Toqueville. *World Policy Journal*, 2000 (Spring), Vol. 17, No. 1, p. 9–18.
- DiMaggio, Paul; Powell, Walter W. The Iron Cage Revisited: Collective Rationality and Institutional Isomorphism in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 1983, No. 48, p. 147–160. <https://doi.org/10.2307/2095101>
- Dogan, Mattei. Erosion of Confidence in Advanced Democracies. *Studies in Comparative International Development*, 01 Sep 1997, Vol. 32, p. 3–29.
- Katz, Richard; Mair, Peter. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1995, Volume 1, Issue 1, p. 5–28. <http://dx.doi.org/10.1177/1354068895001001001>
- Katz, Richard. The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth-Century Democracies. In: Katz R.; Mair, P. *Political parties. Old Concepts and New Challenges*. 2002, Oxford, p. 113–135.
- Krupavičius, Algis; Lukošaitis, Alvidas (red). *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2004.
- Lukošaitis, Alvidas. Modernios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje. In: *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 1993.
- Laurėnas, Vaidutis. *Normalios politikos genezės atvejis: Lietuvos politinės sociologijos studija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001.
- Laurėnas, Vaidutis. Spartėjančios visuomenės politinis režimas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017.
- Sartori, Giovanni. Parties and Party systems. *A Framework for Analysis*, Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1976, p. 324–356.
- Schedler, Andreas. What is Democratic Consolidation? *Journal of Democracy*, April 1998, Volume 9, Issue 2, p. 91–107.
- Suchman, Mark. Managing Legitimacy: Strategic and Institutional approaches. *Academy of Management Review*, July 1995, 20 (3), p. 571–610.
- Кынев, Александр В. Сравнительный метод в исследованиях института президентства (на примере стран Центральной и Восточной Европы). *Вестник МГУ*. 2002, сер.12. Политические науки, Nr. 6, p. 73–85.
- Ожиганов, Эдвард Н. *Стратегический анализ политики*. Москва: Аспект Пресс, 2008.